

ТЕРМІНИ-ДУБЛЕТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Ворона І., 2010

У статті розглянуто питання абсолютної (дублетної) синонімії в українській церковно-релігійній термінології. З'ясовано причини виникнення, особливості функціонування та шляхи походження абсолютних синонімів у досліджуваній терміносистемі.

Ключові слова: церковно-релігійна термінологія, абсолютна синонімія, дублетність, термін-дублет, запозичення, калькування.

The article discusses the question of the absolute (doublet) synonymy in Ukrainian church religious terminology. The factors of synonymy appearance, the peculiarities of synonymy functions and origin in the researched terminology system are analyzed.

Keywords: church-religious terminology, absolute synonymy, doubling, term-doublet, borrowings.

За останні десятиліття проблему синонімії в термінології досліджувало багато лінгвістів (Ю. Апресян, С. Бережан, В. Даниленко, А. Коваль, І. Кочан, О. Нечитайло, Т. Панько, О. Тараненко), які у своїх працях з'ясовували причини виникнення термінологічної синонімії, розглядали поняття «синонімія», «дублетність», «варіантність» та ін. Найбільше дискусій виникає стосовно питання існування синонімії в терміносистемах. Синонімію в термінології традиційно вважають негативним явищем, що пов'язано з однією з найважливіших ознак терміна, яка передбачає відсутність у нього синонімічних відповідників [1; с. 147]. Деякі вчені підтримують думки щодо наявності термінів-синонімів (Ю. Д. Апресян, В. П. Даниленко), інші вважають, що для термінології характерна лише абсолютна (дублетна) синонімія (А. П. Коваль). Синонімія в термінології — хоч і небажане, проте неминуче явище. Це пояснюється тим, що термінологія є складником лексики, її підсистемою й розвивається за тими ж законами, що й словниковий склад мови. В. М. Лейчик уважає, що, по-перше, «синоніми можуть позначати як те саме поняття, так і декілька близьких понять, які частково перетинаються чи накладаються, по-друге, навіть якщо синоніми позначають те саме поняття, їхня семантична структура може бути цілком відмінною. Ми маємо справу з дублетами лише в тому випадку, коли збігаються всі без винятку компоненти значень синонімів» [2; с. 105].

На думку Б. М. Головіна, «існування абсолютних синонімів, тобто слів, які повністю збігаються за значенням та вживанням, у загальнолітературній мові викликає сумніви. Але термінологіям властива саме абсолютна синонімія, що дає підстави називати це явище термінологічною дублетністю» [3, с. 73].

А. П. Коваль зазначає, що дублетність — це явище глибоко відмінне від загальномовної синонімії. Оскільки термін має свою дефініцію й саме через неї співвідноситься з поняттям, він у своїй словесній формі містить певну наперед задану кількість суттєвих ознак цього поняття. Поки визначення поняття не зміниться, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому в межах термінології існують лише терміни-дублети і не існує термінів-синонімів [4, с. 158].

Відродження та зміцнення суспільного статусу релігії в Україні спонукає до вивчення української церковно-релігійної термінології, якій через історичні обставини ідеологічного характеру не приділяли належної уваги. За останні роки було опубліковано низку наукових досліджень, присвячених різним аспектам функціонування української церковно-релігійної термінології [5; 6], але не присвячено жодної наукової праці вивченню абсолютної (дублетної) синонімії в цій терміносистемі. Саме тому дослідження релігійних термінів-дублетів є актуальним і на сьогодні.

Мета нашої статті — охарактеризувати абсолютні (дублетні) синоніми в українській церковно-релігійній термінології та з'ясувати причини їх виникнення, що дасть можливість ґрунтовніше охарактеризувати синонімію в досліджуваній терміносистемі.

Абсолютні синоніми — синоніми, які співвідносяться з тим самим об'єктом, явищем і не мають семантичних відмінностей, виявляють повний збіг змісту, який передають. Але такі синоніми можуть різнитися семантикою словотвірних елементів, етимологією та особливостями функціонування [7, с. 32].

У багатьох учених абсолютні синоніми одержали різні найменування: «паралельні терміни» (Л. А. Булаховський), «стопроцентні синоніми», «абсолютні синоніми» (М. М. Шанський), «дублети» (Д. С. Лотте, О. С. Ахманова), «термінологічні дублети» (В. М. Молодець), «дублетні найменування» (І. С. Квітко), «тотожні синоніми», «повні синоніми» (С. Г. Бережан), «синонімічні дублети» (М. Д. Степанова, І. І. Чернишова) та ін.

Виникнення абсолютної синонімії в українській церковно-релігійній термінології (УЦРТ) є результатом безперервного розвитку досліджуваної терміносистеми, що спричиняє появу нових номінацій, іншомовних запозичень і намагання дати їм власні назви, а також бажання найточніше найменувати те чи інше поняття.

Існування абсолютної синонімії в УЦРТ зумовлено такими факторами: неуніфікованістю терміносистеми; паралельним уживанням лексичних запозичень із грецької та латинської мов і їхніх українських віддзеркалень (*тетрапод — четвероножний столець, Синоксар — Пролог, рецитуння (молитви) — проказування, теолог — богослов*); наявністю кількох власномовних термінів на позначення одного поняття (*сповідь — покаєння, «Вірую» — «Символ віри*»); бажанням уникнути тавтологічного повтору.

Абсолютні (дублетні) синоніми в УЦРТ можна поділити на такі групи:

а) запозичений та побудований із власне українського мовного матеріалу терміни: *потир — чаша, ікона — образ, параклис — молебень, конфесія — віросповідання, теологія — богослов'я*;

б) два власномовних терміни або терміносполуки: *шлюб — вінчання, Господня молитва — «Отче наш», Ангельський привіт — «Богородице Діво»*.

У церковно-релігійній термінології дублети, одним з яких виступає запозичений, а іншим створений на україномовному ґрунті термін, зустрічаються досить часто. Вони активно виникали протягом усього періоду становлення УЦРТ і були успадковані ще з найдавніших періодів її існування: *вівтар — жертвовник, Біблія — Святе Письмо*. Мова йде про безпосередні запозичення із грецької або про кальки-переклади грецьких термінів. У процесі перекладу УЦРТ, залежна від грецької терміносистеми, відтворювала наявні в ній синонімічні ряди шляхом запозичення або калькування їхніх компонентів. Спосіб засвоєння грецьких терміноодиниць на слов'янському мовному ґрунті залежав від застосування відповідного перекладацького прийому. За М. І. Чернишовою [8] є три способи перекладу:

1. Послідовно-формальний спосіб перекладу «слово за словом» («*verbum de verbo*»). Так виникають «буквальні», «дослівні» переклади, тобто сутність у мові перекладу повністю збігається зі словом [8, с. 100].

2. Переклад «за змістом» («*sensum de sensu*»). «Якщо сутність нового поняття розкривалася в різних найменуваннях мови перекладу ... то з'явилися «подвійні» чи багатократні переклади-дублети ... ці дублети являють собою семантичні пошуки найменування заради прориву до сутності» [8, с. 101].

3. «Послідовно-семантичний» метод, який полягає в уважному ставленні до оригіналу, точному його відтворенні, а також максимально враховує інтереси читача, робить текст зрозумілим для сприймання. У такому перекладі «за сутність нового поняття приймали грецьке слово й у перекладі його зберігали як істину, запроваджуючи в ролі найменування переклад цього слова» [8, с. 101]. Саме в такий спосіб з'явилися, на думку Н. Пуряєвої, так звані «двомовні дублети», які є для релігійної термінології дуже характерними [9, с. 193].

Кількість абсолютних синонімів у ЦРТ досить значна, зважаючи на джерела формування терміносистеми. Виділяємо велику групу дублетних пар, котрі складаються з утворень грецького чи латинського походження поряд з кальками-перекладами цих термінів: *сакрамент — тайнство, Літургія — Обідня, Євангеліє — благовіст, євхаристія — причастя, спитимія — покута, фіміам —*

кадило, трапеза — престол, кафедра — високе місце, Літургікон — Службеник, Типікон — Устав, Анфологій — Цвітослов, Ірмологій — Піснеслов, астериск — зізда — зірка, артофор — хлібоносець. Такі синонімічні пари є прикладом двомовної дублетності, коли один з компонентів пари є іншомовним (грецьким або латинським), а інший виражений питомо слов'янською лексемою (або калькою грецького терміна). Наприклад, у дублетній парі образ — ікона церковно-релігійний термін ікона — пряме запозичення зі старогрецької мови, а його дублет образ є питомим слов'янським терміном. Дублетний ряд Типікон — Устав сформувався внаслідок різноджерельного засвоєння грецького номена, що відбулося різними способами: шляхом прямого запозичення Типікон та семантичного калькування Устав. Запозичений із грецької мови термін потир і продубльований слов'янською лексемою чаша утворюють дублетну пару потир — чаша. Ще одним прикладом двомовної дублетності є лексичний ряд артофор — хлібоносець. Іншомовний компонент пари — артофор — пряме запозичення із грецької мови, а його дублет — хлібоносець — морфологічна калька наведеного терміна. Адаптація грецизма агізма на українському ґрунті супроводжувалася появою дублета — семантичної кальки-композиції Свячена вода.

Г. Наконечна зазначає, що така «дублетність до певної міри корисна, адже кожна з генетично різнорідних одиниць має свої переваги чи недоліки, що дозволяє використовувати їх з максимальною точністю у відповідних контекстах. Крім того, дублетність корисна і з погляду стилістики тексту — для уникнення повторів» [10, с. 87]. На думку дослідниці, абсолютна синонімія тяжіє до функційної диференціації: освітні, культурні й громадські потреби суспільства обслуговує національна термінологія, яка допомагає краще зрозуміти суть поняття безнадія, відлучення, перетворення, а відповідні їм запозичені терміни, позбавлені побічних значень, є засобом формування наукового тексту десперація, екскомуніка, трансубстанція [11, с. 22–23].

Отже, дублетність як різновид синонімії найбільш властива саме термінології. Абсолютні (дублетні) синоніми в термінології — це слова або словосполука, які об'єднуються особливою термінологічною співвіднесеністю з тим самим науковим поняттям й об'єктом дійсності. Характерною рисою абсолютних синонімів є те, що вони співвідносяться з тим самим об'єктом, мають спільний денотат і не мають жодних семантичних відмінностей. Як бачимо, в УЦРТ наявна велика кількість термінів-дублетів, які представлені термінологічними рядами, компоненти яких мають спільну дефініцію. Одним зі складників цих рядів є запозичене слово, другим — питоме. У їх конкурентній взаємодії закладений певний імпульс для розвитку термінологічної системи.

1. Панько Т. І Українське термінознавство: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк — Л.: Світ, 1994. — 216 с. 2. Лейчик В. М. Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты / В. М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. — Новосибирск, 1973. — Вып. 2. — С. 103–107. 3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. — М.: Высш. шк., 1987. — 103 с. 4. Коваль А. П. Синоніміка в термінології / А. П. Коваль // Дослідження з лексикології й лексикографії. — К.: Наук. думка, 1965. — С. 157–169. 5. Бібла С. Види та джерела варіативності в системі української церковної термінології / С. Бібла // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали всеукр. наук. конф., 13–15 травня 1998р. — Л., 1998. — С. 258–264. 6. Пуряєва Н. Варіантність у сучасній церковно-обрядовій термінології: проблема термінографічного відображення / Н. Пуряєва // Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції. — К., 2000. — С. 101–111. 7. Кочан І. Синонімія у термінології / І. Кочан // Мовознавство. — 1992. — №3. — С. 32–34. 8. Чернышева М. И. К вопросу об источниках лексической вариантности в ранних славянских переводах с греческого языка / М. И. Чернышева // Вопросы языкознания. — 1994. — №2. — С. 97–106. 9. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т української мови / Наталія Володимирівна Пуряєва — К., 2001. — 234 с. 10. Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи / Г. Наконечна // Християнство й українська мова: матер. наук. конф. — К., — 2000. — С. 79–91. 11. Наконечна Г. Про синонімію в богословській термінології / Г. Наконечна // Єдиними вустами. — 1998. — № 2. — С. 16–27.